r
S
V
L
15643

N
15643

श्रीनारसिंहसंस्कृतकलाशालाग्रन्थमाला — १३

॥ भास्करशतकम् ॥

(आन्ध्रव्याः अनुवादः)

श्री ति. गु. वरदाचार्यः, यम्. ए., (आनर्स्)

श्रीनारसिंहसंस्कृतकलाशालायाः

आन्ध्रजातीयकलाशालायाश्च

अध्यक्षः

(CHITTIGUDUR, MASULIPATAM)

गर्तपुर्याम्

देवनागरी पवर प्रेस्, अरण्डल्पेट्, गुण्टूर

१९५५

[*All Rights Reserved by the Author*]

॥ श्रीहयग्रीवाय नमः ॥

भास्करशतकम्

SANSKRIT VIDYA PEETHA LIB
15643

श्रीमन्तं विगुणं जनाः कृतधियोऽप्यत्यादृता यत्नतो
दूरायातपरिश्रमं गुरुतमं सोढ्वाश्रयन्ते स्वयम् ।
वाहिन्यो मधुरोदकाः कथमपि क्षाराम्बुधिं यन्ति यत्
तद्दत्राकरताकृतं न किमु तस्यास्मद्गुरो भास्कर ॥ १

विश्वस्यान्न कदापि यौवतजनं कापट्यदोषास्पदं
भूयिष्ठं पुरुषं बलेन च गुणैर्दूरे चरन्तं च सः ।
मायाभिर्यतते वशं गमयितुं; सारङ्गधारं पुरा
चित्राङ्गी विनिकृत्तपाणिचरणं मोघाऽकरोद्भास्कर ॥ २

अन्योन्यं यदि बान्धवा विदधतस्साह्यं यथापेक्षितं
विन्दन्ते फलमीप्सितं सुसदृशं बान्धव्यभावस्य तत् ।
उह्यन्ते शकटैः स्थले तरणयो निश्चेतनैरप्यहो
तादृग्भिः शकटा जले तरणिभिश्चास्मद्गुरो भास्कर ॥ ३

यद्यर्चन्ति जनास्सदा न कृपणाः कामान्वितीर्यार्थिनः
शक्तावप्यकृतार्थमर्थनिचयं तेभ्यो विधिस्संहरेत् ।
यद्वत्साः प्रतिबद्धपानतृषिताः हम्भारवं कुर्वते
गावस्ताः चरणाहतिं न तु पयो दद्युर्गुरो भास्कर ॥ ४

लुब्धो नीचगुणो धनैर्विरहितो युक्तोऽपि वा तान्यहो
आतृप्तेर्न हि भोक्तुमिच्छति कदाप्येषां प्ररक्षन् स्थितिम् ।
मूढोऽयं क्षयितां न वेत्ति धनसंपत्तेः शरीरस्य चा-
प्युत्कूलानि नदीजलानि शुनको लेढ्येव हे भास्कर ॥ ५

यो भूपो बहुधोपकारकरणैः काले प्रजा रञ्जयेत्
तस्मै ता वितरेयुरेव सकलं भक्त्यादराभ्यां निजम् ।
निष्कृष्टुं स धनं यदीच्छति ततो मूलस्य भङ्गो भवेत्
दोहाद्वोस्सुलभं पयो हि न पुनः छिन्नोधसो भास्कर ॥ ६

संपर्काद्विगुणस्य भाषणवशादाकर्णनाच्चान्ततः
प्राप्नोत्येव विचक्षणोऽपि महतोऽनर्थानवज्ञामपि ।
नैकट्यात्फलिनस्तरुर्हि निपतेत्कूलङ्कषस्रोतसः
संबंधादयसोऽह्ययोघनहतेः पात्रं शिखी भास्कर ॥ ७

प्रेम्णा चादरतश्च मित्रमणिना स्वल्पं प्रदत्तं महत्
मन्वानो गुणवान्प्रतिप्रियकृतौ पर्युत्सुकस्स्यात्कृती ।
किं वा नाकृत देवकीसुतमणिर्मित्रे कुचेले पुरा
स्वस्मै योऽदित मुष्टिमात्रपृथुकं प्रेम्णा गुरो भास्कर ॥ ८

नैपुण्येन धरेश्वरो यदि सदा व्यापारयुक्तो भवेत्
तद्भृत्या अतिमात्रमप्यचतुरा निर्वर्तयेयुः कृतीः ।
लोकैकाधिपतेः रघूत्तमनृपस्याज्ञाकरा वानराः
सेतुं निर्ममिरे प्रतेरुदधिं जघ्नुर्द्विषो भास्कर ॥ ९

अंधो देहबलातिरेकवशतो दृप्तोऽवमानी सतां
साधून्प्रक्रमते यदि व्यथयितुं सीदेत्स्वयं दुर्गतः ।
दैत्येन्द्रो हि हिरण्यपूर्वकशिपुः सूनुं गुणाढ्यं पुरा-
प्रह्लादं बहुधा विहिंस्य निहतः श्रीविष्णुना भास्कर ॥ १०

अत्यर्थं कुशलः कलास्वपि जनश्चातुर्यकोटिः परा
प्यालंबं नियमेन वाञ्छति परं स्वश्रेयसस्साधकम् ।
सुश्लिष्टं न हि कङ्कणं सुविमलस्वर्णेन निष्पादितं
साहाय्यं यदि टङ्कणस्य न भवेदस्मद्गुरो भास्कर ॥ ११

अर्थाकाङ्क्षणया धरातलगतास्सर्वेऽपि ये मानवाः
गोप्तारं सुजनं स्वकीयनृपतिं वाञ्छन्ति पर्युत्सुकाः ।
उद्यन्तं शशिनं चकोरततयो ज्योत्स्नामुपादित्सवः
प्रत्युद्यन्ति हि वीक्षितुं प्रमुदिता अस्मद्गुरो भास्कर ॥ १२

नीरोगोऽपि कुशाग्रधीरपि जनो निर्विघ्नकार्योऽपि सन्
रुग्णः स्याज्जडधीश्च वन्ध्यकृतिको वीतानुकूल्ये विधौ ।
श्रीरामो गुरुदत्तराज्यपदवीं जातोऽपि विष्णवंशतः
स्वीकर्तुं न शशाक दुर्गमवनं चाध्यास्त हे भास्कर ॥ १३

कारुण्यार्द्रमनाः विपन्नशरणं कालानुसारं जनो
यत्कुर्यात्कठिनं वदेच्च परुषं रम्यावसानं हि तत् ।
ह्यादिन्याक्षिविघातकः स्तनिततः श्रोत्रज्वरापादको
मेघो वर्षति जीवनं प्रशमनं संजीवनं भास्कर ॥ १४

अन्येनाचरितामपाकृतितति विस्मृत्य तस्मै सदा
पथ्यान्यातनुते गुणी न कुरुते प्रत्यप्रियं चेतसा ।
आस्वाद्यं नवनीतमेव मथितं मंथेन दत्ते दधि
व्रीहिस्तंडुलमिष्टमप्यवहतोऽयोऽग्रेण हे भास्कर ॥ १५

किं मे सर्वजनातिशायिबलिनो लोके न लभ्यं भवे-
दित्यातुं हि पतिव्रतामभिलषन्नन्यस्त्रियं सीदति ।
किं नासीद्विनिकृत्तकण्ठनिचयो लङ्काधिपो रावणः
सीतां रामसतीं बलादपहरन्साकं निजैर्भास्कर ॥ १६

आयाति स्वयमेव सम्पदतुला स्वप्नेऽप्यनातर्किता
स्योद्योगेन विनापि मानवमहो दैवानुकूल्ये सति ।
अम्भोधेर्मथनात्सुरासुरगणाः श्रान्ति परां लेभिरे
विष्णुस्त्वाप रमां च कौस्तुभमणिं चागन्तुको भास्कर ॥ १७

कोणे क्वापि निलीनमार्यपुरुषं तुष्टं सदा स्वात्मना
नेर्ष्यालुस्सहते जनो हि कुरुते तस्यापकारं मुधा ।
वस्त्रालिं धरणीभृतोऽपि परमप्रीतेः पदं संदशे-
दत्यर्घामपि पेटिकाविनिहितां कीटः कुतो भास्कर ॥ १८

श्राम्यन्तोऽपि सदाङ्गभङ्गविकलं स्वीयार्थसम्पादने
मोघा एव भवन्ति कार्यचतुरा दैवे प्रतीपं गते ।
क्षीराब्धौ मथितेऽपि दैत्यविबुधैस्सोढाधिकश्रान्तिभिः
पीयूषं किमु मन्दभाग्यदनुजैरास्वादितं भास्कर ॥ १९

दुष्टात्मा नियतं सदापकरणेष्वन्यस्य सक्तो भवे-
दत्याल्पामपि चिन्तयेदुपकृतिं स्वात्मोपघातं बत ।
पूर्णं पुष्पफलैर्महीरुहमहो कीटो विधत्ते क्षतं
दातुं नोत्सहते जलाञ्जलिमपि प्रीत्या गुरो भास्कर ॥ २०

मंदोऽज्ञश्च जनो बुधैस्सह सदा कुर्वन्निवासादिकं
ज्ञातुं नैव गुणोत्तरत्वमतुलं तेषामलं प्राज्ञवत् ।
आस्वाद्यावधिभूतपाकमहिमा विज्ञायते जिह्वया
न त्वभ्यन्तरसंततस्थितिभृता दर्व्या क्वचिद्भास्कर ॥ २१

साकं दैवकृपार्द्रवीक्षितलवेनायाति सम्पत्परा
क्षीणेऽस्मिन्क्षयमेति सापि विपदः प्रादुर्भवन्त्यप्यहो ।
तेजश्शालि विभावसोर्व्यतिकरादङ्गारखण्डं भवेत्
तस्यापायवशादपाकृतरुचि श्यामं पुनर्भास्कर ॥ २२

श्राम्यन्तं किमु मंदबुद्धिविभवं लक्ष्मीरनर्हं जनं
स्वीयानुग्रहपात्रतामुपनयेद्विज्ञं यथा भूतले ।
किं मत्तद्विपकुम्भपाटनविधौ दक्षेण सिंहेन यत्
लभ्यं तत्पिशितं सृगालसुलभं दृष्टं गुरो भास्कर ॥ २३

यत्रास्ते कुजनो विनिंदितकृतिस्तत्रैति तादृग्जनो
देशं त्वध्युषितं पवित्रचरितैः संवर्जयेन्नारकम् ।
दुर्गन्धप्रियमक्षिका हि निपतेत्पूयप्रपूतिक्षते
कस्तूरीं ललनाललाटतिलकं नापि स्पृशेद्भास्कर ॥ २४

पर्याप्तो ह्ययमेक एव पुरुषः कार्यस्य संसिद्धये
युक्तो यो धिषणात्मदेहजगुणैस्सर्वार्थसंसाधकैः ।
एकाकी किल पार्थ एव विशिखैस्स्वीयैरनन्तैर्जयन्
सैन्यं कौरवपार्थिवस्य जगृहे यूथं गवां भास्कर ॥ २५

निष्णातो न भवेत्कलासु सकलास्वाद्यै जनो निर्वृतेः
एकोऽलं मनुजस्य भाग्यविभवः प्राग्जन्मकर्मार्जितः ।
का विद्या समुपाददे नु शिलयाऽभ्यर्चन्ति यत्तां नताः
आपाद्य प्रतिमाकृतिं सुरभिभिस्सूनैर्जना भास्कर ॥ २६

मर्यादारहितानकार्यनिरतान्जह्यात्स्वकीयान्जनो
धर्मासक्तधियश्शुभानि चरतश्शत्रूनपि प्राप्नुयात् ।
किं तत्याज विभीषणो न विगुणं स्वीयाग्रजं रावणं
किं नासीच्च समाश्रितामितगुणश्रीराघवो भास्कर ॥ २७

पूर्वे जन्मनि यत्नरेण चरितं कर्माशुभं वा शुभं
तद्बीजं नियतानुभाव्यफलदं कर्तुः क्रमाद्दृश्यते ।
वृक्षे केन विलमतो हि जतुका बद्धोर्ध्वपादा कुतः ?
वक्तव्योऽत्र तदीयकर्ममहिमा हेतुत्वतो भास्कर ॥ २८

साह्यं दद्युरनल्पविक्रमबलोपेताः; स्वयं स्यान्महान् ;
दैवेऽचिन्त्यगतौ विरोधिनि सति व्यर्थं समस्तं भवेत् ।
तातेन स्वयमीहितं कुलगुरोः प्राप्तानुमोदं च तत्
रामस्याप्यभिषेचनं किमभवद्भद्रासने भास्कर ॥ २९

देवैः स्वैश्शपमानमप्यसुजनं स्वीयार्थसंसाधकं
धूर्तं नोपसरेत्कदापि मधुरा उक्तीर्नरो विश्वसन् ।
अन्तःस्थापितभक्ष्यगंधवशगो ह्याखुः पतेत्पञ्जरे
जाले धीवरसारिते च कपटावेदी गुरो भास्कर ॥ ३०

विद्वानस्तु महीक्षितोऽस्तु तनयः पूर्णोऽस्तु सर्वैर्गुणैः
यन्नासील्लिखितं ललाटफलके स्रष्टा न तत्प्राप्नुयात् ।
विद्यानां निलयश्च देशिकवरः सूनुः प्रियो धूर्जटेः
दारान्नाप विनायको द्विपसमोऽप्यस्मद्गुरो भास्कर ॥ ३१

कामान्न प्रभवेयुरीप्सिततमानाप्तुं यतो याचकाः
किं वा तस्य धनैः श्मशानसुमनस्तुल्यैर्निरर्थैः फलम् ।
तादृक्सत्त्वविनाशयोर्न हि विदुः स्वल्पं विशेषं जनाः
किं पक्वैरथ शोषितैर्विषफलैर्भोज्येतरैर्भास्कर ॥ ३२

कर्माण्याचरितानि पूर्वजनने दास्यन्त्यवश्यं फलं
यत्सर्वं नियतं हि भोग्यमवशैः वार्यं गतैर्न क्वचित् ।
पारावारजलेषु निर्मितमहासौधे परीक्षित्पुरा
लीनोऽपि द्विजरूपसर्पदशनादस्तंगतो भास्कर ॥ ३३

वंशेऽप्युज्वलकीर्तिभासितदिशान्तेऽपि प्रतिष्ठाभृतः
कादाचित्कतया भवन्ति विरला दिव्यानुभावा नराः ।
आकाशे बहुतारकाग्रहयुते चन्द्रार्कमात्रात्प्रभा
छत्रार्थास्तरुपूद्भवन्ति विरला दण्डा गुरो भास्कर ॥ ३४

दुष्टान्क्रूरकृतीनपाकृतिरतान्संसेवमानाः प्रभून्
सन्तोऽनिन्दितवृत्तयोऽपि मनुजा अन्ते स्युरेतादृशाः ।
सुस्वादूदकसंभृता हि सरितो गंगादयस्संगताः
क्षाराम्भोनिधिना भवन्ति नितरां क्षारोदका भास्कर ॥ ३५

मर्तव्यं पुरुषेण यत्र च यथेत्याचिन्तितं ब्रह्मणा
तत्र स्याच्च तथैव चास्य मरणं नाकर्तुमीष्टे विधिः ।
काश्यां मृत्युमपेक्ष्य शूद्रकनृपः पङ्गुर्भवन्स्वेच्छया-
प्यानीतो बहिरश्वरूपविधिना प्राणान् जहौ भास्कर ॥ ३६

उद्वेलो बलशक्तिशौर्यविभवोऽप्यात्मोपघाती भवेत्
न स्यादिन्द्रियनिग्रहो यदि गजस्येवाङ्कुशेनाहतिः ।
उत्कूलं हि जलाशयस्थितजलं कूलस्य दार्ढ्यं न चेत्
भिन्दत्तत्सलिलाशयस्य कुरुते नाशं गुरो भास्कर ॥ ३७

प्रज्ञाशौर्यबलाधिकोऽपि मनुजः स्वीयार्थसंसिद्धये
वाञ्छेन्नीचजनस्य साह्यमपि चेदत्रास्त्ययुक्तं न हि ।
श्रीकृष्णप्रसवप्रकाशनभिया प्राग्गर्दभस्याग्रतः
किं नासीद्वसुदेव आनतशिरा अस्मद्गुरो भास्कर ॥ ३८

सम्पन्ने महिते परोपकरणान्नै स्व्यं गते मानवे
शक्तोऽस्योद्धरणे महाविभव एवोना न संख्यातिगाः ।
कासारं जगतस्तृषोऽपनयनाच्छुष्कं महान्तं क्षमो
मेघः पूरयितुं जलैर्न तुहिनासाराः पुनर्भास्कर ॥ ३९

15643

हीनश्चन्द्रकलावतंसकृपया विज्ञो धनी वा पतन्
नीचस्याश्रयणाद्यदीच्छति भृतिं नानौचिती काचन ।
विश्वामित्रवशिष्ठयोः कलहतः प्राप्तो दशां दुस्सहां
चण्डालं श्रितवान्नृपोऽपि स हरिश्चन्द्रः पुरा भास्कर ॥ ४०

दैवेनोपहतः प्रतीपगतिना मर्मच्छिदा मानवो
भूयिष्ठोऽपि बलानुभावमतिभिर्नीचस्य वश्यो भवेत् ।
नागेन्द्रं मदवारिवासितकटं चाचिन्त्यशक्त्यन्वितं
किं नारोहति नाङ्कुशेन च तुदत्याधोरणो भास्कर ॥ ४१

पण्डित्यं महितं भवेदपि नरस्यानन्यसाधारणं
व्यर्थं तद्धि रसज्ञताविरहितं गर्ह्यं रसज्ञैस्सदा ।
किं प्राणैः रहितेन चारुवपुषालंकारयुक्तेन वा
किं वा भीमकृतैर्विलुप्तलवणैः पाकैर्गुरो भास्कर ॥

आचाराधिकपूतवंशजनिमप्यत्यन्तदोषास्पदं
पुण्यः कोऽपि समुद्दिधीर्षति जनं तस्यान्वये गौरवात् ४२
यत्कण्ठे शितिकण्ठ एच्छदवितुं हालाहलं संततं
स क्षीराम्बुधिजन्मनो हि महिमा तस्य ध्रुवं भास्कर ॥ ४३

संप्राप्य प्रबलो विचार्य कुरुते कार्योपदेशं यदि
श्रोत्रं यो न ददाति तस्य कथमप्येष ध्रुवं नश्यति ।
दायं देहि युधिष्ठिराय निजमित्याबोधितश्शौरिणा
सोत्प्रासं न सुयोधनस्तदकरोज्जघ्ने च हे भास्कर ॥ ४४

15643

स्वाकार्यं स्वयमप्रकाशितमपि प्रच्छादितं यत्नतो ऽ
प्याविर्भावमुपैति कालवशतः शाम्येत्कथंचिन्न तत् ।
सौवर्णद्रवरूषितं प्रथमतः स्वं गोपयेत्पित्तलं
जीर्णे लेपनवस्तुनि प्रकटयेद्रूपं निजं भास्कर ॥ ४५

मत्तो यौवनवित्ततः स्वपरविज्ञानेन हीनो जनो
वैरं प्राप्य बलीयसा सहचरेणैकान्ततस्सीदति ।
अग्नौ दह्यत एव मूढशलभो निर्वापणेच्छुः पतन्
मेघो भिन्नशिरा युयुत्सुरचलेनास्मद्गुरो भास्कर ॥ ४६

अज्ञात्वा प्रकृतिं यतेत विमुखं नाज्ञं विनेतुं बुधो
दोषे दर्शित एव रोषविवशः पथ्यैषिणा स्यादसौ ।
संतप्ते शमनेच्छया क्षिपति यस्तैले जलं मन्दधीः
नालं तत्र भवेत्स किं तु जनयेज्ज्वालां गुरुं भास्कर ॥ ४७

स्वार्थो मे न भवत्यतः कृतिमिमां नैवारभेयाहमि-
त्युत्कृष्टो न दधीत चेतसि जगत्कल्याणकृत्स्यादयम् ।
किं लोकान्न सहस्रकिरणः श्रान्ति विना भासय-
त्युर्व्याः किं न भरं सहस्रफणवान्वोढा ऽनिशं भास्कर ॥ ४८

दौर्भाग्यं श्रयते यदीह पुरुषं नित्यानपायित्वतः
संपद्भिः सुहृदां च बान्धवगणस्याप्यस्ति नेषत्फलम् ।
मृत्पिण्डः प्रतिबिम्बदर्शनविधे नालं विधौस्साह्यतो ऽ-
प्यालोके ऽपि च नेक्षते ऽन्धनयनं रूपं गुरो भास्कर ॥ ४९

न्याय्यान्याय्यविवेचनं स हि नरः कर्तुं भृशं पारयेत्
यश्चातुर्यशमान्वितो, न निपुणताहीनः प्रलुब्धश्च यः ।
नीरक्षीरविभेदने कुशलता हंसस्य संलक्ष्यते
मार्जारस्य न लम्पटस्य पयसः पाने पुनर्भास्कर ॥ ५०

औदार्यात्पुरुषस्तनोत्युपकृतिं गुर्वीं कृतघ्नस्य यो
दौष्ट्यं तस्य स वर्धयेन्न जनयेत्कार्तघ्र्यमीषत्पुनः ।
क्षीरं यो भुजगाय यच्छति दयाविष्टान्तरङ्गो जनो
दंष्ट्राणामभिवर्धयेद्विषमसौ तस्य ध्रुवं भास्कर ॥ ५१

अस्वायत्तकृतिः स्वकार्यकृतये स्वाधीनसिद्धिं परं
वृत्वा तत्सहकारतो यदि कृती स्यात्तद्धि नासांप्रतम् ।
कस्तूरीतिलकं ललाटफलके स्वीये विधास्यन् जनः
साहाय्यं समपेक्षते करगतादर्शस्य हे भास्कर ॥ ५२

उद्वोढुं स्वकुटुम्बभारमधिकं दक्षः कुटुम्बी न चेत्
आयान्तोऽपि सहस्रशोऽर्थनिचयाः गच्छन्ति शीघ्रं ततः ।
नूनं निर्झरिणीप्रवाहततिषु प्राप्तास्वपि स्वान्तरं
किं धर्तुं प्रभवन् जलं क्षततटो दृष्टो ह्रदो भास्कर ॥ ५३

दातृत्वेन परोपकारकरणैश्शून्यस्य लुब्धस्य चेत्
दारिद्र्यं यदि वा धनित्वमतुलं नस्याद्विशेषस्ततः ।
अंधो वेत्ति किमन्तरं दिननिशामध्यार्धयोः कालयोः
षण्ढो भेदमवैति किं नु वटुतागार्हस्थ्ययोर्भास्कर ॥ ५४

यो दातृत्वगुणान्वितो वितरणाच्छून्यार्थजातो भवेत्
याचित्वापि परान्परोपकरणे सक्तो भवेत्सोऽनिशम् ।
अम्भोधेरुपनीतनीरनिचयो मेघो जलं वर्षति
स्वैरं स्थावरजङ्गमात्मकजगत्संजीवनं भास्कर ॥ ५५

ऐश्वर्यं पुरुषस्य दानगुणतो हीनस्य लुब्धस्य यत्
तूर्णं तत्पलायते दृढतरं बध्वापि संरक्षितम् ।
शाल्मल्या जनभोज्यतामनुपयन्रम्यः फलानां चयः
किं न स्यात्पतितः स्वयं च विपिने शीर्णश्च हे भास्कर ॥ ५६

दारिद्र्ये प्रतिकूलदैववशतः प्राप्ते महात्मापि सन्
मर्त्यः स्वोदरपोषणाय विदधद्याच्ञां न निन्द्यो भवेत् ।
दुर्दैवोपहताः सुताश्च रमणी पाण्डोर्धरित्रीभुजोऽ-
प्येकच्छत्रपुरे वपूंषि पुपुषुर्भिक्षाटनाद्भास्कर ॥ ५७

प्रावीण्यं न वचस्सु यस्य मनुजस्यासावयुक्तं यदि
ब्रूयादज्ञतया विवेकसहिताः क्षाम्यन्ति निन्दन्ति न ।
प्रीत्या पश्यति हि स्तनंधयशिशोः स्खालित्ययुक्तां गतिं
नोपालब्धुमना मनागपि भवत्यस्मिन्जनो भास्कर ॥ ५८

कर्तव्यं विबुधेन बोधितमपि स्वानुग्रहेच्छावता
नापि श्रोतुमनाः करोति नतरां क्षेप्यन् जनो भूतले ।
किं जघ्ने न विभीषणोक्तमचरन् साकं निजै रावणो
गांगेयस्य सुयोधनोऽपि वचसो न्यक्कारतो भास्कर ॥ ५९

काष्ठारूढमहत्ववानपि नरो नीचैर्दशामाप्नुवन्
अन्यैरुद्धरणीय एव चतुरैः नालं स्वयं वर्धितुम् ।
रक्ष्योऽन्यैर्निपुणः प्लुतावपि जनो नद्यां निमज्जन्श्रमात्
क्षीणाग्नि ज्वलतीन्धनं हि चलितं चोद्वीजितं भास्कर ॥ ६०

आसीनेष्वध एव पण्डितवरेष्वल्पो जनो दर्पतः
पीठे तिष्ठति चेत्समुन्नततमे तेषामवज्ञा कथम् ।
शाखाग्रं गहनेऽधितिष्ठति तरोः शाखामृगे हेलया
नीचैस्सन्ति मृगेन्द्रहस्तिशरभव्याघ्रादयो भास्कर ॥ ६१

उत्सेकादवमन्यते यदि सतो दुष्टो मदान्धस्तदा
तत्कार्याण्युपयान्ति भङ्गमचिरात्प्राणापदं चैति सः ।
न्यक्कारात्प्रमथाधिपस्य यजनं दक्षेण निर्वर्तितं
व्यर्थं सज्जनयां बभूव निधनं तस्याचिराद्भास्कर ॥ ६२

कार्यं सत्पुरुषः सुदुष्करमपि श्रेयश्चिकीर्षेरितो
लोकस्यात्मसुखाभिलाषरहितः कर्तुं व्यवस्येत्सदा ।
गोगोपान्परिरक्षितुं मघवतः पाषाणवृष्ट्याहतेः
कृष्णेनोद्धृतमातपत्रमचलो गोवर्धनो भास्कर ॥ ६३

नीचोऽत्यन्तलघुर्जनस्सदसतोर्भेदानभिज्ञस्सदा
रूक्षाण्येव वचांसि वक्ति न तथा धीमानुदारो जनः ।
कांस्यं तीव्रनिनादमेव कुरुते स्वर्णं तु मन्दं स्वन -
त्यापोऽपूर्णघटे चलन्ति न पुनः पूर्णे तथा भास्कर ॥ ६४

सन्तः सूनृतवादिनो हि सततं नैवाप्रियाभाषिणः
कार्यापेक्षितया कठोरवचनाश्चेत्तावता न क्षतिः ।
संतापप्रशमाय शीतलजलं मेघः प्रदत्ते सदा
वैरल्यात्पतितास्ततोऽपि करका दद्युर्गुरो भास्कर ॥ ६५

साधुक्षुण्णपथं विहाय वपुषा पुष्टेन रम्योऽपि सन्
दोषं नान्तरमुज्झितुं प्रभवति प्रत्येयतां नार्हति ।
स्निग्धं स्याद्विषमुष्णिकाफलमतीवाह्लादनं नेत्रयोः
तिक्तत्वं समुपैति दुस्सहमिदं त्वभ्यन्तरे भास्कर ॥ ६६

दौर्भाग्योपहतं विधौ हि विमुखे दीनामवस्थां गतं
नेच्छन्त्यालपितुं जनाः प्रणयतो नाहूय सत्कुर्वते ।
नूनं म्लानिमुपागतं सुकुसुमं सौरभ्यहीनं नरैः
स्पर्शेनापि न मान्यते हि नतरां संधार्यते भास्कर ॥ ६७

दोषज्ञैर्गुणवान्हि रूपविभवैर्हीनोऽपि सम्मान्यते
नैवं रूपविभूतिमानपि खलः सत्कारपात्रं भवेत् ।
खर्जूरं फलमीप्स्यते मधुरताहेतोररम्याकृति
त्याज्यं स्वर्णसमं चितं च कृमिभिस्त्वौदुम्बरं भास्कर ॥ ६८

उत्सेकात्सदसद्विवेकरहिताः सत्येतरभाषणैः
कौलीनास्पदमीश्वरं विदधतः सीदन्त्यवश्यं जनाः ।
मिथ्यागर्हणमाश्रितौ सुबहुधा यौ राजसूये सवे
श्रीकृष्णे शिशुपालदन्तवदनौ तौ नेशतुर्भास्कर ॥ ६९

रागद्वेषवशीकृतो हि मनुजो नीचं महाकर्मणि
प्राज्ञं क्षुद्रकृतौ विचारविधुरो मोहान्नियुक्ते भुवि ।
योऽद्याद्रामकरेण मृष्टमशनं प्रक्षालयेच्चाप्यधो -
मार्गं दक्षिणपाणिना स हि नरः कुत्स्यो भवेद्भास्कर ॥ ७०

लोकाराधनतत्परं गुणयुतं राजानमत्यादृताः
सेवन्ते हि विवेकरम्यमतयो निष्काममेव प्रजाः ।
साकाङ्क्षं शशिनं चकोरततयः पूर्णं प्रपश्यन्ति यत्
तत्तास्यामलकौमुदीसुभगताकार्यं गुरो भास्कर ॥ ७१

सर्वश्लाघ्यगुणोत्तरो हि पुरुषो निर्विष्टखेदोऽपि सन्
लोकस्योपकृतिं तनोत्यगणयन्श्रान्तिं परामात्मनः ।
घ्राणाप्यायिगुणान्वितं मलयजं वृष्टं शिलायां वमत्
सौगन्ध्यं महते महाय हि नृणां सम्पद्यते भास्कर ॥ ७२

सम्प्राप्ते समये बलक्षयकृति प्राचीनकर्मानुगे
धर्तुं न प्रभुशक्तिमानपि जनः शक्नोति पूर्वां स्थितिम् ।
पूर्वं निर्जितशङ्करोऽपि विजितः पार्थः किरातैः भवन्
कृष्णस्यापि परिग्रहान्किमशकत्संरक्षितुं भास्कर ॥ ७३

प्राबल्यं समुपेयुषो वितनुते साह्यं स्वयं बान्धवः
साहाय्यं न स दुर्बलस्य कुरुते वैरी च सम्पद्यते ।
दृष्टो दीप्तिमतोऽनलस्य दहतो दावं सहायोऽनिलो
दीपाकारभृतं तमेव स पुनर्निर्वापयेद्भास्कर ॥ ७४

दक्षेणैव गुणाधिकेन विभुना गोष्ठी भवेद्भूषिता
क्षुद्राणां बहुभिश्शतैरपि पुनर्नास्याः प्रतिष्ठा भवेत् ।
ईष्टे गाढतमोऽपहन्तुमखिलं नक्तं यथा चन्द्रमाः
तारा नैवमलं भवन्ति गगने सङ्ख्यातिगा भास्कर ॥ ७५

पूर्वं काश्चन देवताः त्रिजगतीश्लाघ्यप्रभावाः कुतोऽ-
प्यध्वानं प्रविहाय चेरुरिति नास्माभिः प्रवर्त्यं तथा ।
आचान्ताखिलवारिधेः क इतरोऽगस्त्यस्य मार्गं व्रजेत्
अर्हन्ति स्तुतिमेव नानुकरणं लोकोत्तरा भास्कर ॥ ७६

धीमन्तोऽखिलनीतिशास्त्रनिपुणाः सन्तोऽप्यमात्या भृशं
शक्ता नैव विधातुमीषदपि भूजानेरनिष्टां कृतिं ।
भीष्मद्रोणकृपादियोधनिचयः सर्वार्थसम्पादको
नालं वारयितुं कुमार्गगमनाद्दुर्योधनं भास्कर ॥ ७७

सम्पन्नः सकलातिशायिबलतोऽप्युत्सेकमात्रान्नरो
निर्बुद्धिर्न पराक्रमेत स तदा सीदेद्ध्रुवं दुर्गतः ।
धानुष्केष्वधिकः पराक्रमवतां चाग्रेसरोऽप्यब्रुवन्
श्रीकृष्णं धनुराततज्यमकरोत्पार्थः कदा भास्कर ॥ ७८

दौर्भाग्योपहतं च हीनविभवं भाग्याधिका बन्धवो
भूयांसोऽपि न शक्नुवन्ति धनिनं कर्तुं प्रयत्नादपि ।
वीक्षामात्रवितीर्णभाग्यविभवा धन्यात्मनामात्मनो
लक्ष्मीर्नाकृत सोदरीं धनवतीं ज्येष्ठां कुतो भास्कर ॥ ७९

क्षुद्रेणापि जनेन साधुपुरुषः साह्याय सम्प्रार्थितो
नैनं त्यक्तुमनाः कदापि तनुते तस्योपकारं परम् ।
धर्मज्ञस्स युधिष्ठिरः स्वशुनकं नीत्वा विमाने पुरा
नाकस्थं च विधाय निर्जरचयं व्यस्माययद्भास्कर ॥ ८०

प्राणापायगतोऽपि मानमहितः शत्रुप्रयुक्ता गिरः
सोढुं नोत्सहते निरोधकरणादान्तं निवृत्तो न हि ।
अग्रस्थो भुवि मानिनां ह्रदजले तिष्ठन्निमग्नोऽरिभिः
युद्ध्वा भूमिगतो विपत्तिमगमद्दुर्योधनो भास्कर ॥ ८१

सम्राट्स्थानमधिष्ठितोऽपि नृपतिर्बोद्धुं परेषां स्थितिं
चारं छिद्रविदं नियुज्य विजये शक्तस्तदीये भवेत् ।
श्रीरामोऽपि विभीषणाद्दशशिरोनाभिस्थपीयूषवित्
नावर्त्स्यद्यदि नाहनिष्यदसुमप्यायोधने भास्कर ॥ ८२

आरब्धं स्वमनःप्रियं च विबुधः कार्यं सतां सम्मतं
प्रीत्यै नाल्पधियां प्रकल्पत इति प्रोज्झेन्न तत्रादरम् ।
अज्ञैर्दर्शितदोष इत्यतिसृजेन्नात्मीयवादं सुधीः
स्पृष्टो मक्षिकयेति भोज्यनिचयं नैव त्यजेद्भास्कर ॥ ८३

भार्याया वशगः तदीयधिषणानेयात्मबुद्धिस्सदा
युक्तायुक्तविचारणेष्वकुशलस्सीदेत्स्वयं मानवः ।
कैकेय्या युवतेः स्वलाभफलकान्याकर्ण्य वाक्यान्यहो
श्रीरामस्य विवासनाद्दशरथः प्राणान् जहौ भास्कर ॥ ८४

प्राचीने जनने कृतं हि वृजिनं सोघेतरद्वीजवत्
भोग्यं स्यान्नियतं दुरन्तफलदं जन्मान्तरे मानवैः ।
श्रीरामो हि निरागसं स्वविषये हत्वा शरर्वालिनं
कृष्णत्वे निहतः किरातविशिखैस्तीक्ष्णैर्गुरो भास्कर ॥ ८५

विद्वांसं रसिकं यथा क्षितिपतिः संमानयत्यादरात्
नैवं सत्कुरुते रसानुभवनैर्हीनं जडं मानवम् ।
कीरं प्रीतिकरं यथोक्तवचनं संवर्धयन्ते रसात्
काकं नापि कटुध्वनिं खलु जना आदित्सवो भास्कर ॥ ८६

अज्ञात्वा प्रकृतिं परस्य न जनः तं संश्रयायाप्नुयात्
हास्यत्वं गमयन्ति बाधितुमपि क्षुद्रा यतन्ते श्रितम् ।
सावर्ण्यादविचार्य साधु निकटं प्राप्तं पिकं वायसाः
कर्णारुन्तुदराविणो विदधते पादाहतं भास्कर ॥ ८७

धैर्यौदार्यगुणप्रकर्षरहितं लुब्धं जनं विश्वसन्
प्रारिप्सेत महाकृतीरविमृशन् यस्स ध्रुवं नश्यति ।
नौतार्यं मकरादिभिर्जलचरैः पूर्णं च वारांनिधिं
सच्छिद्रोडुपतस्तरत्नकुशलो मग्नो भवेद्भास्कर ॥ ८८

सम्पन्नान्विभवैश्च शीलविभवैर्लोकोत्तरान्मानवान्
आश्रित्यापि नरो न याति धनितां दैवानुकूल्येऽसति ।
वोढाप्यात्मभुवो निजेन सततं पृष्ठेन पूतेन किं
हंसः पद्मपलाशमात्रभृतिको नस्याद्गुरो भास्कर ॥ ८९

नीचाद्गर्ह्यतमप्रवृत्तिसहिताज्जातोऽपि सूनुः पितुः
स्वीयप्राक्तनपुण्यकर्मवशतः सर्वोत्तमः संभवेत् ।
बीजादल्पतमाद्वटद्रुरपि तरुर्न्यग्रोधनामा भुवि
प्रेक्ष्यः स्यात्सकलोन्नतः पृथुतमश्चास्मद्गुरो भास्कर ॥ ९०

प्रत्यब्दं ह्यटवीतले त्रिचतुरान्व्याघ्री प्रसूते शिशून्
द्वित्रास्वेव शरत्सु पश्यति जनो वत्सं तु गोरेककम् ।
शार्दूलस्य कुलं तथापि न महत् धेन्वास्तु तद्वर्धते
धर्माधर्मचयः प्रयाति हि तथा वृद्धिक्षयौ भास्कर ॥ ९१

बन्ध्यं नैव कदाप्यनार्यमनुजैः सख्यं समं भूतले
कामापेक्षितया विधेयमपि तत्प्राप्यं न दार्ढ्यं पुनः ।
आस्वादाय हि योज्यतां मिततया ताम्बूलपत्रैस्सुधा
निक्षिप्ता त्वतिमात्रमत्र रसनां सा पीडयेद्भास्कर ॥ ९२

विद्योपार्जनतो जगाम विभवं कश्चित्कृतीतीतरो
विद्यासागरपारगोऽस्तु नियतेस्साह्याद्विना नैति तम् ।
कर्णे रन्ध्रविवर्धनं तु सुकरं लभ्यं कथं कुण्डलं
पर्याप्तं न हि पौरुषं फलकृते दैवं विना भास्कर ॥ ९३

सम्पन्नः पुरुषोऽपि दैववशतः प्रक्षीणभाग्यो भवन्
जह्याच्चेन्न धृतिं तदा स विभवं स्वीयं पुनः प्राप्नुयात् ।
मासान्ते प्रविनाशिताखिलकलः पीयूषरश्मिः पुनः
पूर्णत्वं प्रतिपद्यते हि नचिराद्दस्मद्गुरो भास्कर ॥ ९४

सर्वेषां हृदयङ्गमस्य कृतिनः पुण्यात्मनोऽप्यापदः
कादाचित्कतया भवन्ति तदनु क्षिप्रं विनश्यन्ति च ।
लोकानन्दकरो विधुन्तुदमुखं प्राप्तस्सुधांशुस्ततो
निष्क्रामत्यचिरात्प्रयाति च पुनः पूर्वां स्थितिं भास्कर ॥ ९५

उत्साहप्रभुमन्त्रशक्तिसहितो नीचामवस्थां गतोऽ-
प्यभ्यस्तेन पथा चरन्वितनुते लोकोपकारं जनः ।
एकच्छत्रपुरे पुरा कृतरहोवासः स्वकीयैस्समं
भीमो विप्रततिं ररक्ष दनुजं हत्वा बकं भास्कर ॥ ९६

सम्पन्नेऽपि गुणोत्करेण सुलभो दोषः कदाचिल्लघुः
तस्मिन्दर्शित एव सत्पथगतैः हातुं प्रवृत्तस्स तम् ।
माधुर्यादिगुणैर्युतं हि सलिलं कालुष्यदोषास्पदं
पिष्टे नामलतामुपैति कतकस्यासद्गुरो भास्कर ॥ ९७

कारुण्यार्द्रमनाश्च कार्यचतुरः प्राप्तोऽपि दीनां दशां
साहाय्यार्थमुपेयते हि मनुजैः पूर्वं यथा प्रायशः ।
निष्कृष्टे मधुरे रसे निपतितं पिष्टं यदिक्षोर्भवेत्
प्रीत्या तद्धिपिपीलिकास्सुबहवो गच्छन्ति हे भास्कर ॥ ९८

विद्वद्भिश्च विवेकरम्यमतिभिः शीलान्वितैर्मानवैः
सांगत्यात्प्रभवन्ति तादृशविधां प्राप्तुं न मूर्खा जनाः ।
कासाराम्भसि राजहंसनिचयैः सार्धं चरन्तो बकाः
दृष्टाः प्राप्ततदीयरम्यगतयः केनापि किं भास्कर ॥ ९९

स्वस्थानच्युतिमेत्य शक्त्यधिकतायुक्तो बली मानवो
जय्यो दुर्बलमानवेन सुखतः स्वस्थानसंस्थावता ।
मत्तेभो गहने निरर्गलगतिः स्यान्नाम सर्वाधिको
नक्रेणापि स हन्यते जलचरेणाम्भस्सु हे भास्कर ॥ १००

सम्पन्नाय वितीर्यमाणमखिलं वैयर्थ्यमापद्यते
रिक्तानां विषये तु तत्फलकृते सम्पद्यते सर्वदा ।
सार्था वृष्टिरवग्रहेण कलमैः संशोषिभिस्संगता
मोघाब्धौ पतिता तु कानन भुवि ज्योत्स्नेव हे भास्कर ॥ १०१

ईप्सा चेद्विभवस्य केसरिगुहाभ्याशः समाश्रीयतां
प्राप्या यत्र सुखेन गन्धकरिणां मुक्ताः च्युताः कुम्भतः ।
किं वा जम्बुकवासभूमिविवरस्यासत्तितो लभ्यते
शृङ्गाण्यस्थिचयं शफान्पशुततेः पुच्छान्विना भास्कर ॥ १०२

किं वा छिन्नमनूनकर्ममहितस्यात्यन्तवंशोन्नते-
रीर्ष्याद्वेषमदैर्मलीमसमनास्तस्यापवादी यदि ।
रम्यक्षीरपयोनिधेरुपरि यद्युड्डीयमानः खलो
विष्ठां वायस उत्सृजेद्विगुणता का तस्य हे भास्कर ॥ १०३

सुश्लाघोत्तमकीर्तिभिर्हि सुतनयैर्भात्यन्वयो दीप्तिमान्
नीचैस्तैरधमप्रवृत्तिभिरयं तेजोविहीनो भवेत् ।
रत्नैराचित एव भूषयति हि स्वाणोंऽङ्गुलीयोऽङ्गुलिं
सोऽन्तःस्थापितकाचपित्तलमयस्तां दूषयेद्भास्कर ॥ १०४

पुष्टिं देहभृतो व्रजन्ति यदि ते स्वेष्टाशनं भुञ्जते
दारिद्र्यादिनिमित्ततो निरशनाः कार्श्यं प्रयान्ति ध्रुवम् ।
अग्निस्तुंगशिखाकलापकपिलोदत्तेन्धनो भासते
नो चेद्धस्मनि लीन एव भजते सोऽदर्शनं भास्कर ॥ १०५

या वृत्तिस्सह जन्मनास्ति मनुजस्यान्तं स्थिरा सा भवेत्
आरोपादुपदर्श्यमानमखिलं शीघ्रं विनश्येद्भुवि ।
कान्तिः काञ्चनभूषणस्य सततं संदृश्यते पूर्ववद्
वृष्टस्त्वायसपट्ट एति नचिराद्विच्छायतां भास्कर ॥ १०६

जातो नीचकुले बहूत्तमगुणैस्संभूषितत्वान्नरो
लोकप्रीतिकरो भवन्नपि जनेर्दोषात्सदोषो भवेत् ।
रूपस्पर्शनगन्धसुन्दरतया सर्वान्हरेत्पङ्कजं
पङ्काज्जाततया सुधांशुममलं द्वेष्ट्येव हे भास्कर ॥ १०७

किंचिज्ज्ञस्य च चारुकाव्यरचनाशक्त्या विहीनस्य चा -
प्येषा मे कविता भवत्करुणया विज्ञान्समाराधयेत् ।
नेपथ्यान्तरतः स्वकार्यचतुरेणाक्रीडिताः शिल्पिना
प्रीणन्त्येव हि चर्मणापि विहिता नः पुत्रका भास्कर ॥ १०८

बाह्यान्तरतमोभेत्तुर्भास्करस्य प्रसादतः ।
समाप्तोऽस्त्यनुवादोऽयं वरदार्यसुधीकृतः ॥

SANSKRIT VIDYA PEETHA LIBRARY
15643
VERIFIED 1985

